

Проф. др Драгољуб СТОЈАНОВ

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У ЗАМЦИ ПОЛИТИКЕ И ЕКОНОМИЈЕ

(S. W. O. T. анализа)*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Средином 2002. г. босанско-херцеговачко друштво је још увијек у замци погрешака политике и економије. Преовладавајућа идеологија транзиције аплицирана до сада у БиХ могла би се илустрирати ријечима емеритус професора са LSE Peter-a Weisa како слиједи:

„Тачеризам + Оптимизам, тј; Монетаризам + Приватизација + Догматизам. Али, такође неодговорне визије о лаком успјеху”.

Ми бисмо овоме додали да су неодговорне визије биле подржаване обострано; од стране домаћих политичара и међународне заједнице, што год да термин међународна заједница значи у БиХ. Зато, седам година након потписивања Дејтонског споразума, БиХ друштво је суочено са слиједећим особеностима у односу на дефиницију економског развоја:

– без обзира на чињеницу да је број најсиромашнијих нешто смањен у односу на 2001. г., још увијек има 24,6% домаћинстава у БиХ које имају мање од 300 КМ по домаћинству,

– број грађана са примањима недостатним да покрију потрошачку корпуцу (они који имају мање од 500 КМ мјесечно) износи 43,2% у БиХ као цјелини, при чему у Р. Српској тај број прелази 50%,

* Рад је објављен на француском у књизи: С. Solioz – S. Dizdarević: *La Bosnie-Herzegovine: Enjeux de la transition*, Harmattan, 2003. Објављен је и на енглеском језику у књизи: *Ownership process in Bosnia and Herzegovina*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2003, коловоз 26.

– чак 44,75% мјесечних примања се троши на храну. На одјећу и обућу се троши око 6% дохотка, што је испод било каквих норми потрошње чак и у неразвијеним земљама.¹

– зато би 59,1% становника партиципирало у штрајковима како би изразили своје незадовољство незапосленošћу и губитком радних места.²

– према дневним новинама „АВАЗ” од 30. маја 2002. г. 41% становника у БиХ сматра незапосленост и сиромаштво најозбиљнијим проблемима. Одмах уз њих је корупција са 39% незадовољних садашњом ситуацијом у земљи. Посебну пажњу завређује чињеница да највећи проблем у посљедњих десет година, а то је национална мржња, „узима” само 13% колача незадовољних грађана.

У односу на дефиницију економског развоја који је дао, на примјер, М. Тодоро (али не само он слично, економски развој дефинирају и Н. Johnson, J. Meier, D. Seers, и други), економија и друштво у БиХ су далеко од једне такве дефиниције.

Тодоро дефинира економски развој као „физичку реалност и стање духа”. Економски развој у свим друштвима мора имати, најмање, слиједеће циљеве:

- пораст задовољавања основних потреба,
- осигурање пораста запослености и едукације,
- подизање самозадовољства и ширење избора како би се и појединац и нација осјетили неовисним.

Имајући на уму реалност у БиХ изражену кроз:

- велики дефицит платног биланса,
 - опасно висок вањски дуг,
 - степен незапослености од око 40%
 - значајну улогу међународне помоћи,
- морамо још увијек дефинирати економију БиХ као „aid-driven” економију. Према томе, још увијек неодрживу саму по себи.

Према М. Портеровим дефицијама стадија привредног развоја (factor-driven economy, investment-driven economy, innovation-driven economy and wealth-driven economy) економија у БиХ још није досегла нити прву фазу економског развоја.

¹ UNDP (2001), Систем раног упозоравања.

² UNDP. op. cit.

А међународна заједница је у првих пет година након рата у БиХ потрошила око 46-53 милијарде долара у једном комплексном настојању да земљу и грађане врати на прави пут.³

Зато, вјерујемо да не правимо грешку сугерирајући потребу изналажења новог свеобухватног приступа друштву у БиХ у цјелини, те економији посебно. Нова економска стратегија развоја је потребна, и једна таква стратегија је укратко скицирана у овом раду.

S. W. O. T. АНАЛИЗА

За полазну тачку нашег приступа узимамо круг продуктивности (productivity wheel) онако како је дефиниран од стране професора С. Pitelisa.⁴

Круг продуктивности обухвата све релевантне детерминанте продуктивности једне земље. Мислимо да је пораст продуктивности у земљи најрелевантнији фактор који доприноси расту GNP per capita, као макроекономског еквивалента продуктивности земље. Према С. Pitelisu основне детерминанте круга продуктивности су:

1. људски ресурси (human capital),
2. технологија и иновације,
3. инфраструктура,
4. економија јединичних трошкова,
5. макроекономски увјети привређивања,
6. институционално окружење.
7. Ми бисмо додали овим детерминантама још једну, тј. концепт економског раста и развоја сугериран и наметнут од стране међународних финансијских институција или тзв. Washington consensus, имајући на уму да је БиХ, на једној страни, у стању полу-протектората, те, на другој страни, снагу и ефекте предложених и примјењених економских мјера.

Укратко даље скицирамо детерминанте од 1-5. једноставно зато што су биле елабориране детаљно у студијском пројекту „Supply-

³ Фонд за отворено друштво (2001) Међународне подршке политици SEECs-Лекције (не)научене у БиХ.

⁴ Pitelis, С. (1998) Институције, Продуктивност и Компетенције, у PHARE - АСЕ пројекту „Изградња Институција као Индустијска Стратегија”.

Side Strategy for productivity, Competitiveness and Convergence between the CEEc and (in) EU-u поглављу The case of BiH".⁵

1. Људски фактор

Као што је, на жалост, добро познато, рат у БиХ је присилио око 1-1,5 милиона људи да напусте земљу. Они други, избјеглице, често су се нерадо враћали назад углавном у мјеста насељена припадницима њихове етничке групе.

„За вријеме рата, као и послије, високо квалифицирани (образовани) људи често су успјешно аранжирани емигрантски статус, у доста случајева чак не фигурирајући као емигранти. Мање образовани су најчешће припадали групи расељених особа у оквирима земље”⁶

К томе озбиљна и чак контра-продуктивна мјера донесена од стране владе у односу на продуктивност и креирање радних мјеста била је из домена закона о радним односима (Work law). Чланом 43. тог закона предвиђено је да свако онај који је био запослен у одређеној фирми у 1991. г., има право вратити се у исту фирму и на исто радно мјесто. У случају да не постоји потреба за таквим радником, што је више него чест случај због ратних консеквенци и деструирања фирми, компанија мора радника компензирати на одговарајући начин.

Закон је провоцирао неколико релевантних питања из угла продуктивности рада и пораста запослености, као што су:

- а) структура фирми значајно се разликује од оне која је постојала прије избијања рата,
- б) закон представља тежак финансијски терет за фирму,
- в) закон угрожава процес приватизације чинећи фирме мање атрактивним за купце,
- г) закон скреће оскудна средства од сфере потенцијалних инвестиција у сфери потрошње.

Данас, већина младих Босанаца и Херцеговаца (посебно оних који су се вратили из иностранства) ради за међународне организације. Из угла продуктивности рада привреде у цјелости, те улоге „human capital” у том процесу посебно, запошљавање код међународне

⁵ Стојанов, Д. (2001), Стратегија економије производње за продуктивност, компетитивност и конвергенцију између СЕЕСа и ЕУ-Примјер БиХ. PHARE-ACE пројекат. Дио о кругу продуктивности урадио Чаушевић Фикрет као учесник пројекта.

⁶ The World Bank (1996), БиХ ка економском опоравку.

организације одвлачи људски капитал од домаћих фирми. К томе, радећи почесто послове за које нису били едуцирани, млади људи умањују вриједност свога људског капитала.

Постоји још један специфичан фактор у БиХ који утјече на људски капитал и његов потенцијал – то је немобилност рада. Немобилност људског капитала изазвана је:

- деструкцијом станова и стамбеног простора и недостатком стамбене инфраструктуре,
- високом незапослености и недостатком тражње за радом изван мјеста боравишта у којем неко евентуално ради,
- ниским платама те немогућношћу да се плати рента изван мјеста боравишта гдје појединац станује или код родитеља или има свој стан.

Поврх свега тога, морамо имати на уму да се систем вриједности друштва битно измијенио. Приоритет тзв. босанско-херцеговачке елите, менаџера и политичара, постао је процес брзог стицања богатства путем низа различитих шпекулативних активности.

У цјелини, могло би се закључити да људски капитал, као детерминанта продуктивности, има више слабости него плусева у овом моменту. У исто вријеме, могло би се промишљати да би нова стратегија развоја оријентирана ка креирању радних мјеста могла бити подстицај развоју и упошљавању human capital.

2. Технологија

Опћенито узевши, још од времена дезинтеграције бивше Југославије, процес креације технологије и технолошког трансфера је углавном заустављен.

Већи дио међународне помоћи, коју су обезбиједили благодотворни донатори, након Dayton-а усмјерена је у реконструкцију инфраструктуре те у реконструкцију као такву.

Поред тога, а захваљујући концепту транзиције сугерираним и примјењеним у БиХ, међународна заједница не жели да даје капитал државним фирмама, без обзира на то колико би оне могле бити потенцијално ефикасне.

К томе, екстремно високе домаће каматне стопе присиљавају менаџере да формирају и имају углавном краткорочне хоризонте у свом пословању, занемарујући тиме и најмање могућности модернизације њихових компанија. Зато, стоји чињеница да је ниво застарјелости технологије пословног сектора достигао више од 85%.

У одосу на технологију и њен трансфер формирао се „vicious circle” како слиједи:

– без капитала нема технолошког прогреса, без технолошких промјена нема прогреса, нема капитала без транснационалних корпорација (TNC) и страних директних инвестиција (FDI); нема FDI без слободног тржишта и просперитетне економске климе, нема (према Washington consensus-у) слободног (free) тржишта са државном интервенцијом у привреди, са државном интервенцијом нема капитала будући да нема TNC, без TNC нема капитала, а без капитала нема технолошких промјена!

Недостатак технолошког прогреса, уз недостатак позитивне визије БиХ, доприноси одливу мозга из БиХ, што погоршава сиве перспективе домаћих грађана.

Из угла круга продуктивности, не-трансфер технологија представља озбиљну слабост за БиХ и њену будућност. Она се тешко може унаприједити будући да више овиси од страних снага (TNC, FDI, концепт развоја) него од домаћих снага.

3. Инфраструктура

Највећи дио међународне помоћи отишао је у инфраструктуру. Многе куће су реконструирани, мостови су поправљени, али:

– недостају инвестиције у базна истраживања, недостаје концентрација научних радника,

– неадекватна је заштита интелектуалне својине, свјежи капитал је недовољан,

– ниво тражње је недостатан и сиромашан у односу на њену потребу софистицираности.

Једноставно говорећи, према теорији Дијаман М. Портера, онај њен дио који се односи на угао инфраструктура, морао би се унапријед измијенити у знатној мјери, ако БиХ жели подићи на виши ниво. Своју компетитивност и атрактивност за FDI, а све како би промовирала пораст продуктивности рада. Преостало је ајко пуно посла који би требало у томе правцу урадити.

Ниво инфраструктуре представља још једну од слабости у S. W. O. T. анализи, али углавном у поређењу са развијеним земљама и Портеровом теоријом.

За дати ниво развијености БиХ, њена инфраструктура чак би се могла сматрати задовољавајућом, или барем не фактором који знатно омета прогрес.

4. Економија трошкова

Недостатак капитала за финансирање технолошких иновација задржава садашње статично стање технологије. Недостатак капитала превентира реструктурирање државних фирми, поред самог концепта транзиције који дјелује у истом смјеру.

Концепт приватизације уништио је тзв. велике фирме. Дејтонска подјела БиХ на три ентитета (Федерација, Р. Српска и дистрикт Брчко) подијелила је све потенцијално велике или веће фирме у три дијела. На примјер, фирма са сједиштем у Сарајеву (Федерација БиХ) која је имала своје дијелове (дио) у Р. Српској или дистрикту Брчко, не може рачунати да су ти дијелови (дио) њени. Тај дио сарајевске фирме припада државној својини Р. Српске или „државној” својини дистрикта Брчко.

Три ентитета су дефинирани као три државе када је у питању третман државних фирми. Постоје три различита приватизацијска закона у три различите „државе” као три дијела БиХ. И свакако, тржиште у БиХ је само по себи превише мало да би се велике компаније могле развити без међународне компететивности.

Институционалне реалности, мало тржиште, те недостатак капитала, не допушта да ефекти економије обима, као елементи круга продуктивности, дођу до изражаја у БиХ.

5. Макроекономски менаџмент

Washington consensus је камен темељац макроекономске политике у БиХ. Као нормалу и једину посљедицу тога, БиХ ужива стабилност тзв. номиналних економских индикатора. То су:

- КМ, као домаћа валута, је конвертибилна,
- КМ је стабилна валута,
- девизни курс КМ је фиксиран и непромјењив захваљујући примјени принципа валутног одбора – „currency board”, као једине водиле за монетарну и девизно-курсну политику,
- стопа инфлације је ниска толико да би се БиХ могла означити као земља без инфлације. (Она је виша у Р. Српској што само показује да је БиХ економски нејединствен простор и неинтегриран у коме дјелују „закон једне цијене” и робна арбитража).

На другој страни, реални економски индикатори су посебна прича.

Вањски дуг је неодрживо висок. Дефицит платног биланса одржава се уз међународну помоћ и трансфере из иностранства. Стопа

незапослености је око 40%. Степен кориштења капацитета је око 35%. Потенцијали БиХ економије су наглашено неискориштени.

БиХ жељно очекују чланство у ЕУ. У томе контексту стопа раста ГДП-а морала би бити знатно виша од данашње. БиХ економија не смије бити наглашено у зони незапослености и дефицита платног биланса у оквиру једне криве производних могућности мале отоворене привреде.

Да би дошла у зону равнотеже на кривој производних могућности, БиХ-и је сугерирано (као и другим земљама у транзицији) да се ослони искључиво на FDI. Домаћи фактори раста су заборављени. Индустриска политика не постоји и не треба постојати. Развојни фонд (фондови) не постоје и не требају постојати. Извозно/увозна банка не постоји и не би требала постојати, итд.

БиХ постаје случај на основу којег би се могла искovati нова теза а то је да слободно тржиште није најбољи начин да се формира слободно тржиште!

Пракса показује да је нови и другачији концепт макроекономског управљања потребан Босни и Херцеговини како би се подстакao пораст продуктивности и економски раст.

Цитирамо J. Sachs-a о томе „да данас постоји опасан мит да владе могу извући своје привреде из било којих потешкоћа, без обзира како су озбиљне, само ако примјене коректне политике.

Економије Источне Азије се често узимају као примјери који показују да се један такав „hard work” исплати. Истина је, међутим, у случају Јапана, Р. Кореје и Тајвана да је велика финансијска и политичка помоћ из USA била витална компонента стабилизације”⁷

Подсјетимо се да су управо ове земље имале привилегију да примјене ефективну и ефикасну државну интервенцију у привреди.

У случају БиХ, washingtonski konsensus је примијењен у цјелости, остављајући тако земљу без било каквих инструмената макроекономског управљања, изузев валутног одбора.

6. Институције

Добитник Нобелове награде за економију у 1991. г., професор Coase у свом свечаном предавању посебно је истакао важност односа

⁷ Sachs. J. (1987) Развојно оријентиран програм прилагођавања, IMF и World Bank.

између тржишта и институција. „Бивше комунистичке земље су савјетоване да се крећу ка тржишној привреди, а њихови лидери су то и жељели, али без одговарајућих институција није могуће начинити тржиште од било каквог значења. Има веома мало смисла за економисте да разматрају процес размјене без специфицирања институционалног окружења у оквиру којег се трговина одвија, будући да то утјече на подстицање производње и на трансакционе трошкове. Мислим, ово је постало кристално јасно на основу примјера оног што се дешава у земљама источне Европе данас”.⁸

У намјери да подржимо улогу институција и државе у процесу економског развоја, што је посебно значајно респектујући различите стадије економског развоја, цитирамо М. Портера:

„Држава има највећи непосредан утјецај на формирање компаративних предности у *factor-driven* (фаза развоја покренута природним ресурсима) и *investment-driven* (фаза развоја чији су стимуланс инвестиције) стадију. Средства на располагању, као што су капитал, субвенције привремене заштитне мјере су најснажнији у тим фазама у развоју националне компететивности... Држава у тим фазама може играти важну улогу у областима као што су: усмјеравање оскудног капитала у приоритетне пласмане, промовирању преузимања ризика путем експлицитних или имплицитних гаранција, стимулирањем аквизиције ино технологије те примјеном привремене заштите у циљу подршке развоју нових фирми водећи јачању домаће конкуренције и изградњи модерних капацитета.. девалвација валуте је исто тако корисна у овим раним фазама развоја, када су домаће фирме још увијек овисне о цјеновној конкурентности у пласману на страна тржишта”.⁹

БиХ се налази у пред фази развоја коју номинирамо као *aid-driven economy*.

Зато, мислимо да је недостатак државне интервенције у привреду, као и недостатак одговарајућих тржишних институција, велика погрешка транзиције примјењиване до сада. У исто вријеме, промјена става креатора транзиционе политике могла би се сматрати као велика прилика (*Opportunity*) за убрзавање економског раста у БиХ.

На другој страни, и на жалост углавном захваљујући *Dayton*-у и пратећим операционализацијама, БиХ је преоптерећена непотребним институцијама.

⁸ Pitelis, C. *op. cit.*

⁹ Портер, М. (1990) *Компететивне предности нација*, Macmillan

У инаугурационом говору нови високи представних за БиХ лорд Ashdown је рекао: „У земљи која има мање од 4 милиона становника, има 1200 судија, 760 чланова различитих представничких органа, 180 министара на различитим нивоима власти и три армије. Имате 13 предсједника влада, што значи један prime министар на сваких 300.000 становника. Трошкови овако огромног државног апарата су око 1,8 милијарди КМ без узимања у рачун издатака за здравство, едукацију или пензије. То значи да само исплате за политичаре представљају трошак за грађанина од око 900 КМ годишње или скоро његове три просјечне мјесечне плаће”.

Дејтонски мировни споразум, па према томе и пратеће институције, креиране су од стране међународне заједнице.

7. Вашингтонски консензус и концепт развоја

Из свега што смо до сада рекли чини се јасним да је нови концепт развоја потребан за БиХ – вашингтонски консензус требало би напустити. Он доприноси стабилности само номиналних индикатора. У односу на „реалну” економију он се може сматрати антиразвојним.

S. W. O. T. АНАЛИЗА – ЗАКЉУЧАК

Снага:

Вашингтонски консензус допринио је стабилности номиналних економских индикатора: цијене су стабилне, девизни курс је стабилан, валута је стабилна мада је неликвидност у економији све присутнија. БиХ је досегла „Снагу” у односу на номиналне индикаторе.

Слабости (Weaknesses):

На жалост, постоји цијели низ слабости у БиХ. Навели бисмо само најважније из угла економског просперитета земље.

- политичка нестабилност која је још присутна,
- подијељеност и неинтегрираност БиХ тржишта,
- неизграђеност потребних тржишних институција,
- слаба држава и неефикасна бирократија,
- корупција,
- изостанак развојних економских институција,
- владавина закона недостатна за овај стадиј транзиције,
- овисност земље од међународне помоћи

- непостојање стратегије економског развоја. БиХ се ослања на free тржиште и FDI, нема индустријске политике,
- озбиљан недостатак капитала и то:
 - људског,
 - финансијског
 - „социјалног” (social).

Мислимо да је изостанак „social” капитала једна од највећих слабости и проблема за БиХ. Другим ријечима, и поред осталог, означава да многи грађани БиХ још увијек не доживљавају БиХ као своју државу.

Прилике (Opportunities)

Обећавајуће и просперитетне промјене могле би се остварити промјеном слиједећих слабости:

- политичку нестабилност требало би преиначити у политичку стабилност,
- тржишне институције треба брзо и ефикасно изградити,
- држава би требало више интервенирати у привреди,
- нова про-развојна стратегија раста би се требала примијенити,
- корупција се мора елиминирати,
- правни систем треба унаприједити.

Чини се да су „opportunities” у рукама домаћих људи и међународне заједнице. Оне овисе од улоге људског фактора (људског капитала), те концепта друштва који би требало обострано да подрже и домаћи и међународни фактори.

Ризици (Threats):

Постоји низ опасности и ризика, као и обично у процесу транзиције. Ипак, чини се да најдраматичнији ризик још увијек долази од Dayton-а и имплементације потребних промјена.

Други, не мање важан ризик произилази из разумијевања процеса глобализације и позиције БиХ у том процесу.

Процес глобализације подсећа у великој мјери на „стара добра времена” златног стандарда (XIX вијека), значајно деградира могућности неке земље, а посебно оне која припада групи мање развијених земаља, (LDC) да управља својим економским развојем. LDC су подређене правилима игре глобализације. Посебно је тешко за земљу попут БиХ да унаприједи свој развој придржавајући се правила игре „златног стандарда”.

Мислимо да нови концепт развоја, који је неопходно потребан, у великој мјери зависи од водећих субјеката свјетске економије и политике тј. од ТНС и водећих земаља.

II ЕЛЕМЕНТИ НОВОГ КОНЦЕПТА¹⁰

Циљ

У модерном друштву, индивидуална слобода и економска слобода су недјелјиве.

Економска слобода мора постати темељ економије БиХ. Поред тога, права тржишна економија мора се изградити тако да се економски опоравак земље може реализирати. Главни циљ Стратегије је формулирање сета институционалних промјена и мјера економске и развојне политике које могу допринијети реализацији слиједећег:

– развоју тржишних институција, а посебно увођењу и јачању конкурентских снага у циљу подизања ефикасности и продуктивности,

– креирању новог законодавног и правног оквира који омогућава егзистирање свих облика власништва на конкурентским основама, водећи при томе рачуна да власништво постане мотивирајући фактор економских и радних активности,

– оживљавање (ревитализација) економије. Рат је уништио деценије труда и економских достигнућа, изазивајући недовољно кориштење капацитета, дислокацију ресурса, захтијевајући огромна реструктурирања,

– успостављању економских и политичких темеља потребних за динамичан и одржив економски развој. У економском смислу то значи регулацију тржишта од стране државе која се обавезује на принципе одговорности и транспарентности, вођење кохерентне индустријске политике, те постављање стандарда и регулативе за ефективну расподјелу користи од економског раста свим грађанима,

¹⁰ Дио преузет из документа „Стратегија економског развоја БиХ” финансираног од стране UNDP-а и окончаног те јавно презентираним маја 1997. Стратегија није била прихваћена од стране БиХ Владе, а ни од стране међународних финансијских институција. Умјесто ње, „стратегија” темељена на Вашингтонском консенсусу је у примјени цијело вријеме са датим ефектима. Вођа пројекта и главни аутор је био Д. Стојанов. Стратегија је имала неколико међународних консултаната: Проф. М. Панић – Cambridge Un, J. Poschi – WIWE, Ž. Papić – IBHI, J. Mencinger – Ljubljana Un. i E. Fimmen – Schiler institut.

- превладавање садашњих центрифугалних тенденција те постепено али одлучно реинтегрирање економских активности у оквиру јединственог економског простора БиХ,
 - интегрирању БиХ економије у свјетску привреду,
 - креирању економске климе атрактивне за FDI. Уз иноземне инвеститоре, наглашено опрезне, повољни економски увјети морају бити стварани по принципу што прије то боље, посебно кроз достизање и одржавање високе стопе економског раста,
 - највећи економски ресурси земље су у њеним потенцијалима.
- Ипак након неколико година економске празнине, широко распрострањена апатија се мора измијенити у позитивна очекивања, ако се желе рестаурирати нормалне економске околности.

Политичке околности

Кључна поставка новог концепта је да се жељени циљеви могу досећи само уз органску повезаност концепта економског развоја са социјалним и политичким промјенама. Коалиција за промјене и прогрес ће у томе смислу јачати из дана у дан, док ће опозиција прогресивним промјенама слабити из дана у дан.

Само јака влада може имплементирати економску политику скицирану у овој стратегији. Многи циљеви захтијевају детерминацију, упорност и испуњавање обавеза.

У том смислу, влада која има навјећу могућност резистенције на политичке утјецаје била би влада експерата. Економска политика мора имати јасне правце те наглашену одлучност њене реализације. То се не може постићи ако се задатак дисперзира на мање и често конфликтне групе.

Одговорна влада ће морати креирати економско супер-министарство које ће одлучивати о свим економско политичким програмима, а које треба бити у начелу правилно дефиниране хијерархије јавног управљања.

Принципи и критерији избора политика

До сада су се била појавила два концепта транзиције. „big bang” или шок приступ и градуалистички приступ.

Они се супстанцијално разликују у погледу временске димензије, брзине којом се имплементирају мјере економске политике (познате на пр. као тврда буџетска ограничења) те улози владе (државе) у процесу транзиције.

Оба приступа имају слабе и добре стране. Комбинирајући оне добре стране, мислимо да можемо формирати најбољи концептуални приступ као приступ „агресивног градуализма”.

Очекивати нагла и драстична рјешења тамо гдје то објективно није могуће, економски је контрапродуктивно а политички штетно. Ипак, одлагање имплементације мјера које могу произвести брзе резултате је неефикасно и растрошно. Правилни временски оквир и секвенце имплементације промјена су, зато, један од кључева о којем се мора водити рачуна.

Задатак који имамо је симултано адресирање већег броја проблема и мјера, који имају слиједећу секвенцу догађања:

креирање тржишта > стабилизација > либерализација > реструктурирање > приватизација

Транзицију треба изводити на такав начин да се креирају нове погодности за индивидуалне и колективне иницијативе, а не отворени гапови који могу још више погоршати ситуацију.

Са овим критеријима на уму, предлажемо, као први приоритет, агресиван развој тржишних институција. Апсолутно не постоји разлог нити потреба, као ни оправдање, за одлагање овог процеса. Он, штавише, не тражи материјалне ресурсе, осим једноставно политичке воље.

У исто вријеме, тржиште само по себи, као и способност креирања тржишта преко ноћи, не смију постати опсесија. Мора се схватити да, транзиција ка тржишној привреди је ток у којем тржиште не функционира у цјелости и перфектно.

Приватизација

У односу на приватизацију, која је апсолутни приоритет вашингтонског консенсуса, сматрамо да модел приватизације примјењиван у развијеним западним земљама не може бити кориштен као основа за приватизацију у БиХ. Програм приватизације треба темељити на методама и механизмима приватизације који подстичу економски развој.

Структура власништва и приватизација у БиХ морају имати на уму специфичне карактеристике власничких односа и права који су егзистирали у прошлости.

Макроекономска политика

Сматрамо да је стабилно финансијско окружење апсолутно виталан предуслов за било коју значајну економску активност и процес доношења економских одлука. Економски раст захтијева финансијску стабилност.

Стабилна валута је предуслов стабилне економије. Исто тако, а на дуги рок још и важније, стабилност одрживог раста и ефикасна економија су неупитни предуслови стабилности валуте. Стабилизациони програм сматрамо успјешним не онда када су цијене стабилне а девизни курс се не мијења, него када је тржишна економија, заснована преодминантно на приватној својини и иницијативи, способна створити предуслове одрживог раста и развоја. Овакав тип фундаменталне економске стабилности може се достићи само реализацијом конзистентне економске политике током година. Пожељан циљ је либерална, отворена економија са слободном трговином. Ово се не може, међутим, имплементирати преко ноћи. Исто тако се зна да је либерализација трговине потребна и корисна, зна се да се она мора планирати и припремати са дужном пажњом, имајући на уму могуће негативне ефекте у току процеса транзиције.

Нарочито, иницијални увјети са којима су суочене земље на простору бивше Југославије морају се узети у обзир на путу успостављања реалистичног пута ка либерализацији трговине.

Интродукција пуне и слободне међународне конкуренције би више, долила уља на ватру постојећих проблема него што би била рјешење. Постепен улазак у воду међународне конкуренције је боље рјешење. Питање либерализације вањске трговине је чист примјер у прилог пажљивог градуализма. Политика девизног течаја требало би бити тако дизајнирана да допуњава и подржава градуалистичку политику. Циљ током транзиције треба бити досезање пуне конвертибилности домаће валуте, али се треба такође подсјетити да су земље Западне Европе у касним четрдесетим и раним педесетим годинама прошлог вијека донијеле одлуку о постепеном приближавању конвертибилности.

Прво, брза конвертибилност носи ризик трошења оскудних девизних резерви. Друго, због спорог реагирања криве понуде националне економије (supply side) инстантна конвертибилност води знакомитом порасту незапослености.

Употреба конвертибилности валуте и фиксног девизног течаја, као сидра за рјешавање домаћих макроекономских проблема, прије

свега инфлације, је једнака шок терапији. То је, вјероватно, једино рјешење у екстремним случајевима хиперинфлације, али када се једном досегну критерији финансијске стабилности, интерни трошкови таквог механизма превладавају над користима. Дисциплина која се намеће конвертибилношћу валуте и фиксним течајем је толико ригидна за велике проблеме транзиционе фазе.

Политика дохотка

У принципу и на дуги рок, расподјела дохотка треба бити одређена слободним дјеловањем тржишта које непосредно одражава продуктивност рада.

Основна расподјела дохотка тада би била одређена споразумима колективне нарави између синдиката, послодавца и државе, а могла би се даље модифицирати у складу са стандардима модерне и социјалне државе.

Како је транзиција ка тржишној економији кућа напола пута између слободног тржишта и државне интервенције, одређени тип политике дохотка је добродошао у циљу редуцирања притисака током процеса реструктурирања и стабилизације.

Индустријска политика

У БиХ постоје и потреба и погодности за дизајнирање и имплементирање индустријске политике уз помоћ експерата из развијених земаља и међународних агенција специјализираних за таква питања. Индустријска политика заснива се на развијеној мрежи институција, као што су трговинске коморе, министарства, научне институције те специјализиране агенције. Индустријска политика у БиХ требала би примарно и што је брже могуће бити оријентирана ка опоравку економије те порасту запослености. Потребно је учинити све напоре, без да се угрожава конкурентност на тржишту, за стимулирање активности оних сектора који могу најбрже допринијети порасту GNP-а, посебно сектора са знатнијим садржајем домаћих ресурса.

Основне области имплементације индустријске политике могле би бити:

– подизање конкурентности економије побољшавањем технолошких капацитета,

– промоција извоза и економског развоја претпоставља формирање институција за промоцију извоза и прикупљања информација,

- активности у сфери промоције извоза подразумијевају и непосредну помоћ фирмама, посебно SMEs у циљу развоја експортних стратегија и досезања иноземних тржишта,
- промовирање R&D, посебно развоја технологија и њеног трансфера,
- подизање ефективности процеса трансфера технологије из иноземства,
- развијање индустријских кластера и њихово повезивање са иноземним фирмама.

Политика запослености

Велик број незапослених, оних који су регистrirани као запослени али не раде, као и оних који ће постати незапослени у процесу транзиције, чини питање политике запослености изузетно тешким. Величина проблема значи да се он не може рјешавати као дио нормалне социјалне политике. Питање незапослености, као и заштита од незапослености током процеса транзиције, требала би бити третирана као интегрални дио укупног економског реструктурирања. Систем социјалне заштите за незапослене мора бити дио регулирања тржишта рада.

Заштита од процеса незапослености, као и политика смањења незапослености, захтијевају активан начин промоције запошљавања. Она би могла укључити:

- процес преквалификације, стицања нових знања те перманентно образовање,
- програм помоћи самозапошљавању,
- мјере за подстицање запослености, посебно у приватном сектору.

У имплементацији ових активности значајно је јачати улогу децентрализације власти у ентитетима као што су: град или провинција. Истовремено, национална мрежа активности мора дјеловати компелементарно суб-националним иницијативама и схемама.

Економска кооперација на простору бивше Југославије

Имплементација стратегије подразумијева постепено оживљавање али и експанзију економске и политичке сарадње међу неовисним државама простора бивше Југославије, као једног од потенцијала који могу посебно дорпинијети економском прогресу.

Посебан стимуланс оживљавању привреде лежи у сфери међусобне трговине. Зато је сваки корак у правцу подстицања стварања

слободне трговине међу новим државама потребан и пожељан. Експанзија трговине међу земљама може бити успорена без одговарајућих институција као што је мултилатерални платни механизам. Он би се могао конструирати слично Европској Платној Унији почетком педесетих година прошлог вијека.

Улоге Страних Директних Инвестиција

Стратегија полази од тога да не треба гајити илузије око распложивости FDI. Оне су потребне, оне су добродошле те се морају подузети све мјере на њиховом привлачењу. На другој страни, искуства показују да чак и у земљама које се сматрају далеко мање ризичним од БиХ, FDI нити долазе брзо нити у жељеним износима.

Велики дио финансијске подршке БиХ мореће и даље долазити из једног јединственог и координираног програма који ће омогућити довољне финансијске ресурсе за релативно подношљив заокрет из економске биједи ка економском просперитету.

Програм би се могао координирати од стране Групе 24 вођен од стране EU. Такав програм је потребан не само БиХ, него и земљама са простора бивше Југославије.

Он не само да би допринио економском опоравку, него би спријечио понављање конфронтација из прошлости, а земље припремио за ефикасно придруживање EU.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да би преживјела као држава, БиХ се мора градити дефакто из пепела, а њена економија мора бити атрактивнија од привреде сусједа.

Седам година након краја рата БиХ је у замци њених политичара, који су прво били националисти, а потом су постали кратковиди и великим дијелом корумпирани. На другој страни, БиХ је у земци „mainstream” економије и догматског приступа тржишту и транзицији.

Зато је сиромаштво пријетећи феномен у БиХ. БиХ тај проблем раније није познавала.

Земља је у пред-развојној фази, економски је неодржива.

БиХ треба ново рјешење. Ми мислимо да се такво рјешење у домену економије може тражити у контексту нео-кејнзијанске и економије понуде која би се могла реализирати уз значајну међународну подршку. Још увијек постоји потреба за снажним међународним надзором процеса транзиције у БиХ.

Томе морамо додати важну напомену која се тиче утјецаја глобализације на свјетска економска кретања. Глобализација се за сада одвија у одсуству свјетске економске и развојне политике. Мале и земље у развоју (LDCs) су суочене са потпуним губитком економског суверенитета, те су стога разоружане и без инструмената економске и развојне политике. Мислимо да без новог економског приступа развоју, сви можемо бити заробљеници старих економских теорија за дуже вријеме.

Будућност БиХ веома зависи од новог и реалнијег свјетског приступа процесу глобализације.

LITERATURA

- Horvat B. (1999), *The Theory of International Trade*, Macmillan
- Fond za otvoreno Društvo (2002), Sarajevo; *International Support Policies to SEECs – Lessons (not) Learned in BiH*
- Pitelis, C. (1998) *Institution Building as an Industrial Strategy*, PHARE-ACVE project, June 1998
- Pitelis, C. (2001) *Supply – Side Strategy for Productivity, Competitiveness and Convergence between the CEECs and (in) EU*, PHARE-ACE project.
- Porter, M. (1990) *The Competitive Advantages of the Nations*, Macmillan
- Stojanov, D. (1999), *Bosnia: macro economic policy issues relating to the transition to market economy*, in: *At The crossroads disaster or normalization?* Peter Lang
- Stojanov, D. (2001) *BiH in the Process of Transition*, in *Ownership process in BiH*, ed. by C. Solioz
- Stojanov, D. (2001), *Finanziamento Estero, Ricostruzione E Transizione in BiH, Una Strategia Orientata Alla Produttivita E Alla Competitivita*, in *Finanza, imprese, sviluppo locale: casi di paesi europei in transizione*, Fondazione Giordano Dell, Amore.
- Sachs, J. (1987) *Trade and Exchange Rate Policies in Growth – Oriented Adjustment Process*, in *Growth – Oriented Adjustment process*, IMF,
- *The New Russia* (2001) ed. by L. Klein, and M. Pomer, Stanford Un, Press.
- *The World Bank* (1996) *BiH Towards Economic Recovery*, The World Bank.
- UNDP (1997) *Economic Development Strategy for BiH*, UNDP. Vienna

Prof. dr Dragoljub STOJANOV

BOSNIA AND HERCEGOVINA IN ECONOMIC AND POLICY TRAP

Summary

In order to survive as a state, Bosnia and Herzegovina must be build from the ashes of war and its economy must become more efficient. Seven years after the war, B&H is entrapped by the still main -stream dogma and dogmatic free market oriented and imposed transition „big banf” approach.

B&H needs an alternative solution. We see a solution within a context of a neo-Keynesian, supply-side oriented approach which could be achieved with significant assistance of the international community.

We have to add an important remark concerning the impact of the globalization of the world economy and the formation of supra-national economic institutions. Globalization is now taking place in the absence of a world economic policy. Small and aid-dependent countries in particular are left without economic sovereignty. We are convinced that without a new economic development model, B&H will remain constrained by outmoded economic theories. The future of B&H depends very much on a new and more realistic world-wide approach towards globalization. Could both B&H and the International community learn some lessons from the Irish experience?

Was the Irish economy driven by the Washington consensus?